

alakú, vagy románosított formában írt családnevek sokfélesége azt mutatja, hogy nem is egy helyről, hanem többféle vidékről történt a vándorlás. A listán szereplő nevek összehasonlító elemzése talán arra is választ adhatna, hogy zömükben honnan érkezhettek Onyest új telepesei.

HALÁSZ PÉTER

Kézd ürügyén

Jelen írás egy konkrét esetből indul ki, és oda is tér vissza. Valójában azonban másról szól: a tipológia alkalmazhatóságának esetleges nehézségeiről.

BENKŐ LORÁND meggyőzően indokolja (Emlékkönyv Rácz Endre születésének hetvenedik évfordulójára. Szerk. KOZOCSA SÁNDOR és LACZKÓ KRISZTINA. Bp., 1992. 42–5), miért nem lehet a *Keszi* törzsnév a *Kézd* helynév alapja. Hangtörténeti és morfológiai bizonyítása alapján nem kétséges: *Kézd* neve nem a *Kesziből* származik. Továbbgondolandónak tartom azonban BENKŐnek a névtani tipológián alapuló okfejtését. Nézzük szó szerint, mit ír: "Abban a vonatkozásban azonban már komoly kétség merülhet föl, hogy *Kézdi szék*, valamint a *kézdi székelyek* nevében a megelőző »alapr név« *Kézd* csak és kizárólag helységnév-e, illetőleg hogy eredetileg helységnév volt-e valóban, csupán azért, mert itt van ily nevű helység. Erős meggondolásra utal ugyanis több körülmény. Mindenekelőtt az, hogy *Kézd* helység az azonos nevű víz (*Kézdi-patak*) mellett fekszik, s ilyen esetekben – mint ezt jó régen részletesen kifejtettem (MNy. XLIII, 259–63) – rendszerint a víznév szokott elsődleges lenni, az -i képzős »fordított irányú« névtani helyzet csak látszólagos." A többi – eme idézet után következő – "meggondolásra utaló körülmény" igazságvoltát nem vitatva, az idézetnek csupán az utolsó mondatával foglalkozom, mivel úgy ítélem meg, hogy érdemes az alaposabb körüljárásra, már csak azért is, mert BENKŐ az általa említett helyen egyetlen -i képzős folyóvíznevét sem említ.

Kétségkívül igaz az az állítás, hogy azonos nevű helységnév és víznév viszonyában alapvetően a víznév az elsődleges. Számos példával igazolhatjuk ezt. Így a BENKŐ által idézett *Gagy* (bár ezt a FNESz. másképp etimologizálja) és *Küsmöd* (MNy. 43 [1947]: 262) mellett a *Nyitra*, *Zsitva* ~ *Zsikva*, *Tapolca*, *Hidegvíz*, *Gyöngyös*, *Hévíz*, *Rába* ~ *Raab* 'Győr' stb. mutatják. A *Kézdi-patak* – *Kézd* példa azonban nem sorolható ebbe a típusba. Csak akkor sorolhatnánk ide, ha a *Kézdi-patak*-ot csupán *Kézd*-nek neveznék.

BENKŐ LORÁND idézett írásából, de még inkább a MNy. 44 [1948]: 98–9. lapokon levő tanulmányából kitűnik: mindig okkal gyanakodhatunk egy eredeti víznév → helynév → helynév + -i képzős víznév folyamatra, ha:

1. a víznév eredetibb voltát jelentéstani érvek támogatják;
2. ha a vizet a névadó helységen felül is ezzel a névvel nevezik;

3. ha a helységnévben a *patak*, *víz*, *ér*, *fő*, *tő* szó megvan;

4. ha a víznév analógia ezt segíti.

Számos olyan helynév van azonban, amelynek eredeti víznév voltát nem igazolhatjuk: *Delne*, *Esztelnek*, *Csermáton* (MNY. 44 [1948]: 99), bár róluk elnevezett *-i* képzős víz létezik. E székelyföldi helységek mellé még számos magyarországit is találunk. Ha példának okáért kinyitjuk a Cserhát turistatérképét (Kartográfiai Vállalat. Bp., 1985/86), a következőt találjuk: a térképen 45 névvel jelölt folyóvíz található, ebből a helynév+*i*+*patak* (ág) formát 17 mutatja (*Legéndi-patak*, *Penci-ág*, *Rádi-patak*, *Alsópetényi-patak*, *Pusztaszántói-patak*, *Bánki-patak*, *Szécsénkei-patak*, *Hollókői-patak* stb.), és itt is megállapíthatjuk, hogy *Legénd*, *Penc*, *Rád*, *Alsópetény* stb. eredetileg nem víznév. Ez a szám a térkép névanyagának 38%-a, vagyis a legerősebb típus itt a víznevek között. Meglepő ez a nagy szám, és önként vetődik fel a kérdés: mennyire élő nevek ezek? Nincs-e eme kisvizek esetében lényegi különbség a térképek tartalmazta írásbeli és a valóságban használatos népi nevek között?

Két korpuszt vizsgáltam meg ez ügyben. Az egyik a Nyárádmente víznevei (BENKÓ LORÁND, *A Nyárádmente földrajzinevei*. Bp., 1947; Adattár. Debrecen, 1950). Bevonását indokolja, hogy ez garantáltan a népi neveket tartalmazza, és az írás elején említett *Kézd*-hez is – a számomra elérhető és biztos forrásként kezelhető anyagok közül – a legközelebb fekszik. Az idézett területen BENKÓ 122 folyóvíznevét regisztrált. A 122-ből mindössze 10 képviseli a helynév+*i*+*patak* típust (*Teremipatak* – Lőrincfalván, *Küsteremipatak* – Fintaházán, *Vajájpatak* – Nyárádszentbenedeken, *Harackerekipatak* – Nyárádszentbenedeken, *Csibajipatak* – Nyárádkarácsonyban, *Szentháromságipatak* – ezt az adattárban nem találtam, *Nyomátipatak* – Nyárádszentlászlón, *Tompajipatak* – Nyárádgálfalván, *Sárdipatak* – Székelytompán, *Jobbágyfalvipatak* – Nyárádszeredán). A Nyárádmentén ez a típus az összes folyóvízelnevezésnek csupán 8%-a! Lényegesen kisebb tehát, mint a Cserhát turistatérképén. Megjegyzésre méltó: mind a 9 esetben a vízfolyás alsóbb szakaszán nevezik így a folyóvizet. A lényeg tehát az elnevezésben az – miként ezt BENKÓ LORÁND szakszemináriumán más nevek kapcsán gyakran hangoztatta –, hogy honnan jön az adott víz. Sajnos BENKÓ adattárából nem derül ki, hogy pl. a *Sárdipatak*-ot Sárdon hogyan nevezik. Ezt már csak azért is érdemes lenne tudni, mert azt a vízfolyást, amely több ágból eredve keresztülfolyik Sárdon is, Székelytompán is, majd a Nyárádba ömlik, Székelytompán *Sárdipatak*-nak, Nyárádgálfalván pedig *Tompajipatak*-nak nevezik. De mi a népi neve Sárdon? A Magyarország távolságmutató térképe (1: 75.000) (Kereskedelemügyi m. kir. Ministerium, Bp., 1893–1911) 284. szelvénye szerint ugyanis: *Borsós p[atak]*.

Másik korpuszként megvizsgáltam Tolna megye vízneveit. Itt két anyagot vettem össze: a Magyarország Földrajzinev-tára 2. Tolna megye (Kartográfiai Vállalat. Bp., 1979) kötetét és a Tolna megye földrajzi nevei (Szerk. ÖRDÖG FERENC és VÉGH JÓZSEF. Bp., 1981) kötetet. E két közel egy időben készült névtár segítségével reméltem elkülöníteni egymástól a hivatalos és a népi neveket. A FNT 2-ből kigyűjtöttem minden olyan folyóvíz nevét, amely biztosan a közelében levő helységnév *-i* képzős alakját hordozza. Majd megnéztem e folyóvizek népi nevét is a megyei helynévgyűjteményben mind az adott helységben, mind azokon a helyeken,

amelyeket az adott víz érint. Adattáramban az első helyen a helység neve áll, ezt követi a FNT 2-béli hivatalos név, majd a megyei földrajzinév-gyűjtemény (TMFN) adta népi név/nevek következnek.

Grábóc – *Grábóci-patak* – *Füzes-árok* – [Mezőcsényben: *Malomárok*]

Aparhant – *Aparhanti-patak* – *Malomárok* – [Majson: *Patak*]

Kisvejke – *Kisvejkei-patak* – *Btró-vőgyi-patak* – [Nagyvejkén: *Patak*, Kisdorogon: *Hidas-patak* : *Völgységi-patak*]

Váralja – *Váraljai-árok* – a TMFN itt nem ismeri – [Nagymányokon: *Malomárok*]

Majos – *Majosi-árok* – *Hanti-patak*

Várong – *Várongi-árok* – *Körtvéjési-patak* – [Nakon: *Kis-árok*]

Kisszékely – *Kisszékelyi-árok* – *Nagy-árok* – [Sárszentlőrincen: *Kender-vőgyi-ér*]

Fürged – *Fürgedi-patak* – *Farkas-házi-árok* : *Farkas-házi-folyó* – [Tamásiban: *Fürgedi-árok*]

Diósberény – *Diósberényi-árok* – *Róka-hégyi-árok* – [Kalaznón: *Berényi-árok*]

Gyöng – *Gyönki-árok* – *Asó-fórás-vőgy*

Gyulaj – *Gyulaji-árok* – a TMFN nem ismeri

Györe – *Izmény-Györei-vízfolyás* – a TMFN nem ismeri

Györköny – *Györköny-Bikácsi-vízfolyás* – *Rina* – [Bikácson: *Anger-patak*]

Mórág – *Mórági-patak* – a TMFN nem ismeri

Mucsi – *Mucsi-Hidas-patak* – *Anna-árok* – [Tabód: *Mucsi-patak*, Kisdorog: *Hidas-patak* : *Völgységi-patak*]

Murga – *Murgai-víz* – *Patak*

Nagyszékely – *Nagyszékelyi-árok* – *Vízékrove*

Závod – *Závodi-patak* – *Hidas-patak*

Zomba – *Zombai-árok* – a TMFN nem ismeri.

A 19 vízfolyásnak csupán három helyen van a keresett típusnak megfelelő népi neve (*Fürgedi-árok*, *Berényi-árok*, *Mucsi-patak*). Összegzésként megállapítható tehát, hogy

1. az *-i* képzős pataknév valódi népi névként csak kismértékben jellemző a hivatalos névadásban betöltött jelentős szerepével ellentétben;

2. a helynév+*i* képzős hivatalos nevet (*Grábóci-patak*) azon a helyen, amelyről a nevet kapta (*Grábóc*), sehol sem említik népi névként. A három példa, mely szerint a víz folyásának alsóbb szakaszán a hivatalos névhez közel álló névvel jelölik a vízfolyást, ismét azt mutatja, hogy a lényeg az elnevezésben az – akárcsak a Nyárárdmentén – hogy honnan jön a víz.

Visszatérve most már a kiinduláshoz, vagyis a *Kézdi-patak*-hoz. Jó lenne tudni, BENKÓ honnan veszi az adatot: népi név a *Kézdi-patak* vagy hivatalos elnevezés-e. Tisztázni kellene továbbá, hogy hol hívják így a kérdéses folyóvizet. E tisztázatlan kérdésekkel függenek össze ugyanis a következők:

Szászkézden felül a vizet *Disznó-patak*-nak ismeri a Székelyföld 1:200.000-es térképe (M 170/1941. L. M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, Bp.). A már idézett Magyarország távolságmutató térképe 296. szelvényén Szászkézd alatt is és felett is a *Sau-p* szerepel. Az 1: 200.000-es léptékű katonai térkép (K. u. K.

Militärgeographisches Institut, 1894) csak Szászkézd fölött nevezi meg, emígyen: *Sau B.* A Nagy-Szebeni kataszteri kerület 1: 144.000-es térképe (kéziratos térkép, az OSzK. Térképtárának leltárkönyve alapján kb. 1880-ban készült) Szászkézd és a torkolat között *Keysder p*-ként, Szászkézd és Zoltán helység között *Zoltaner p*-ként, a további részeken, Szászbuda alatt és felett *Saubach*-ként ismeri a pataknek ezt az ágát (a többi ágat sem nevezi sehol *kézdi*-nek ez a térkép). Az 1863-ban készült General-karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen *Kei [sd]* [Szászkézd] alatt *Kei [sd p]* megjelölést ad (Szászkézd felett semmilyen nevet nem ad rá). Van azonban egy forrás, amely a *Kaisser Bach*, *Kézdler Bach* neveket használja, mégpedig végig a teljes völgyre vonatkoztatva Szászbuda irányában (IGNAZ LENK, Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, ... Lexikon. Wien, 1839. 2: 189). További történeti adataim nincsenek (ORTVAY nem ismeri), a térképek és LENK adatai alapján viszont nem tudunk egyértelműen állást foglalni afelől, hogy mi a vízfolyás valódi népi neve ma, és mi lehetett a régiségben Szászkézd alatt és felett. Így viszont elbizonytalanodik a *Kézd* (patak) → *Kézd* (helység) → *Kézdi-patak* feltételezett fejlődési sor kezdete is.

HEGEDŰS ATTILA

A Göbolyhajtó út-tól a Déli autópályá-ig

Mint Orosházán élő embernek, ahol Hajdú Mihály tanár úr is született, engedtessek meg nekem egy kis személyesebb hangú bevezető. Amikor megtudtam, hogy Hajdú Mihály kollégánk, barátunk ez évben tölti be 60. életévét, elgondolkodtam, milyen kis kutatási eredménnyel, tanulmánnyal tudnék tisztelni, nem önmagában a kora, hanem főleg szakmai tudása előtt.

Először arra gondoltam, tüzetesebben megvizsgálom, hátha kiderülne, hogy a Békés megyében közismert, hosszú vízfolyást, amely az Ős-Maros egyik ága, a *Hajdú-eret* róla nevezték el. Dehát ezt az ötletet el kellett vetnem, mivel a *Hajdú-ér*: *Hajdú-völgy* elnevezésekkel már a XIX. század legelején találkozhatunk. 1826-ban például egy orosházi lakos: "... Szénásról Szentetornyai határ úton menvén a *Hajdú völgyig* el vesztette a fejszóját ..." (Orosházi közhirdetések könyve a Békés megyei Levéltárban). Sajnos, ezek alapján kizárt, hogy az eret, völgyet órála nevezték volna el. Az azonban nem kizárt, hogy a névadásban közrejátszhatott a Tanár Úr családneve. Hiszen az 1884-es katonai térképen is ott van az a *Hajdú-tanya*, amelynek földterülete valóban nem messze esett (vagy mellette volt) a *Hajdú-ér*-től. Ez a tanya és a körülötte levő szántó, legelő pedig már évtizedekkel azelőtt is, tudomásom szerint, a *Hajdú-család* (a Tanár Úr őseinek) a tulajdonát képezte. Hozzá kell még tennem, hogy a *Hajdú-tanya* vonaláig ezt a bizonyos eret a katonai térkép *Csorvás-ér*-ként rögzíti, a tanyától kezdve viszont nyugat felé haladva, az *Árpád-halom*-ig